

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében
XXV.

Anyanyelvoktatásunk a dualizmus korában,
a kiegyezéstől az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásáig
— 1867–1918 — az anyaország oktatási rendszerébe tagoltan

IV.

Az átalakítás két koncepciója

1918-ban a közép-európai forradalom két koncepciója állt szemben egymással: 1. Az orosz bolsevikok és a német spartakisták úgy látták, hogy meg kell ragadni az alkalmat a Szovjet-Oroszországgal szövetséges szocialista Közép-Európa megteremtésére. 2. A győztes nagyhatalmak nemzetközi érdeke viszont alapjában véve a közép-európai szláv és román burzsoáziák törekvéseivel esett egybe: bizonyos értelemben forradalmi úton megvalósítani nemzeti egységüket.

Mindezt rövidebben úgy lehet megfogalmazni, hogy a *szocializmus* és a *nacionalizmus* állt szemben egymással. A gyakorlatban azonban nem egészen — mert minden nacionalizmus harcban állt a szomszéd nacionalizmusával is. Egyes baráti országokban szívesen hangsúlyozzák, hogy az új államokban a nemzet kivívta szabadságát, és a nagyhatalmak csak jóváhagyták, ami történt. Ez így is volt azokban az esetekben, amikor a győztesek elképzelései egybeestek a „nemzeti óhajjal”. Voltak más esetek is: az ukrán, a magyar, a német-osztrák nacionalizmus önmegvalósítását teljesen, a bolgár, a szlovák, a horvát nacionalizmusét bizonyos fokig meggátolta az *érdekellentét*. A nemzeti megoldás sem teljes, sem tökéletes nem volt sem szocialista, sem nacionalista szempontból (Glatz Ferenc szerk., 1989. 221.).

Ezt az értékelést azért tartom fontosnak, mert anyanyelvoktatásunk történetének következő — az 1920-tól máig tartó — korszakára jellemző. 1918. december 1-jén az erdélyi románok gyulafehérvári gyűlése kimondta Erdély, erdélyi

nemzeti közösségünk csatlakozását a Román Királysághoz. A nemzeti kisebbségekről a rezolúció III. pontja „gondoskodik”: „Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által.” (Köpeczi Béla szerk., 193. 569.)

Ezt az utolsó mondatot a kisebbségből egyszerre többségivé lett erdélyi román vezetők — köztük *Valeriu Braniste*, az Erdélyi Kormányzótanács tagja — nem valaminő magyarbarátságból, hanem saját tapasztalataikra hallgatva, józan megfontolásból vették be az ott hozott határozatokba. A Valeriu Braniste-k, a Iuliu Maniu-k őszintén lojális állampolgárokat szerettek volna kapni a kisebbségivé lett magyarokban. Olyanokat, akik otthon érzik magukat az új országban. A bukaresti parlament többsége azonban megkontrázta elgondolásaikat — az erdélyi románok legjobbjaiét —, és nem volt hajlandó szentesíteni a román alkotmányban a kisebbségi népek szabad nyelvhasználatának jogát. Ezzel az erdélyi magyarságot „idegen testté” tették a soha nem képzelt nagyságú új Romániában (Beke György, 1997. 152.).

Az 1919. december 9-i, párizsi kisebbségvédelmi szerződés kimondta, hogy a román kormány kötelezi magát, hogy „születési, állampolgári, nyelv, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja az ország minden lakosának, (...) joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni. (...) A székegy és száász közületek vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot kapnak.” Ezt a kitétele a román kormány a belügyekbe való beavatkozásként értékelte, s a szerződést csak a nagyhatalmi ultimátum nyomán fogadta el (Glatz Ferenc szerk., 1989. 243.). (A belügyekbe való beavatkozás fogalma kiváló védekezés, kifogás ekkor, de későbbi intézkedések meghozatalakor is.)

1920. március-április folyamán megjelenik *Domanovszky Sándor*, a neves gazdagságtörténész professzor, a magyar béke delegáció történész tanácsadója tollából: *A magyar kérdés történeti szempontjából tekintve* című füzet. Főbb tételei: Hamis a nemzetiségek — illetve szomszédos népek — történeti jogaira hivatkozni. Bécs, illetve a *Habsburgok állították szembe a magyarságot és a nemzetiségeket*. Magyarország a Nyugat védőbástyája volt évszázadokon át, ezért morzsolódott fel a magyarság és nőtt a nem magyarok száma a Kárpát-medencében. „Ha tehát a békekonferencia hatalmai a nemzetiségek, helyesebben a szomszédos hatalmak igényeinek megfelelően az országot föl akarják darabolni, a magyar nemzetet, tulajdonképpen azért az önfeláldozó, nagy vérvesztéssel járó küzdelemért büntetnék, amellyel ez a nemzet kultúráját évszázadokon át védelmezte a félhold támadásai ellen.” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 231.)

1920. június 4. — Trianon

A tragédia bekövetkezett, az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc vérbefojtója még halála előtt a „Mindent meggondoltam, mindent megfontol-

tam” kijelentésével, magatartásával lánggra lobbantotta most már egész Európát, sőt az egész világot. De a magyar nacionalizmus segítségével is!

Az I. világháború során az egész emberiség első ízben találkozott a totális hadviselésnek a hátszínét is minden eddiginél nagyobb mértékben sújtó következményeivel. Erdélyben is a társadalom minden rétegét érintette az 1912. LXIII. Tc. alkalmazása: *statárium*. Az igénybe vehető tárgyak körébe lényegében minden beletartozott a magántulajdoni gépkocsiktól egészen a postagalambokig, hadi munkára kirendelés 55 éves korig, hadikölcsönjegyzés, női alkalmazottak igénybevétele, hogy csak pár intézkedést említsünk. Az iskolák nagy részét természetesen bezárták, szükségkórházakká alakították át, bár az oktatás zavartalan-ságát mindvégig igyekeztek fenntartani. Ha volt kivétel, hiszen az oktatók is hadkötelesek voltak.

A nemzetközi „rendezésben” a győztes hatalmak békeszerződést kényszerítettek Magyarországra, a szerződés a kisebbségek jogaira vonatkozó előírásokat is tartalmaz: az ország lakosait egyenlő jogok illetik meg nemzetiségi, faji, vallási hovatartozásuktól függetlenül.

1920. június 4. *Trianon* következménye: az Osztrák—Magyar Monarchia megszűnt létezni, helyén utódállamok létesültek, a békeszerződések azonban nem jelentettek fegyverszünetet, s máig ható következményei voltak, vannak. A megállapodások kizárólag a győztesek és a pártfogoltak érdekeit tükrözték, nem voltak tekintettel etnikai határokra, nemzeti büszkeségre, a gazdasági életképességre sem. Nem született tartós béke, hanem csupán fegyverszünet következett, s az elkövetkező időszak vihar előtti csend volt csupán.

Vajda János

Az előbbi sorokban a magyar nacionalizmusról szóltam. Még 1862-ben írta *Vajda János* (1827–1897): „Szegény tót vagy német gyereket már az iskolában csúfolják, a zsidót utálják, üldözik, míg hazafi ripókjeink azzal dicsekszenek, hogy a hét vezértől származnak”. Kemény szavakkal fakadt ki az arisztokrácia ellen: „És ezen emberek, kiknek a kultusza a baromság, liberalizmusa a fajtalankodó erkölcstelenség, kiknek napirendjük az egymást asztal alá ivó részegeskedés, egyik lakomáruul a másikra való csavargás és eközben nemes hóbortból drágá lóagyonhajtás, kinek szenvedélyük a kártya s komiko-tragikus végük a tönkrejutás: ezen emberek nálunk népszerűek, híresek, a nők előtt eszmények, (...) és ami a leggonoszabb jel az egészben: ez emberek jó hazafiaknak is tartatnak...”

Ezen az állapoton csak a *művelődés* segít — véli Vajda János: „Fő dolog, hogy jól értelmezzük a népnevelést, s ne csupán az olvasás-írás képességét értsük alatta. (...) A művelődés célja az erkölcsök nemesbülése, a kor szelleméhez alkalmazkodási képessége. (...) A magyar pór hazafi érzése nagyobb, mélyebb, önzetlenebb, mint magáé a magyar nemesé volt a legutóbbi századokban. E hazafi érzés roppant, világot átérő tőke, ezzel mindet lehet nyerni, csak érteni kell en-

nek húrjait hangolni. (...) Elég istentelenség e hon nemességének eddigi szentelensége, mely önmaga és e nép művelését ennyire elhanyagolta.” (Nemeskürty István, 1983. 521.)

Vajda János költőként kitágította líránk élménykörét, képkinccsel megújította a magyar költői nyelvet, a *Nyugat* nagy korszakának előkészítője lett A népiesség és a romantika hatása alatt alakult ki költészete, képalkotása a látvány és a látomás megjelenítése, jelképes-szimbolikus kifejezésekkel, pl. *Az üstökös* (1882) című verse, amely a szimbolizmusba átvezető többértelmű allegória. A költő az üstökös pályájának egyenességét, magányosságát ragadja meg, a „szomorú csillag” sorsa pedig a költő életének, életátkának jelképe: „*társtalan, boldogtalan*” — „*egetlen, idegen*”. A *Nádas tavon* (1888) versében is a költői én szólal meg, akit a táj élménye a maga bűvöletébe vont, de a reális tájelemek a realitásból az irrealitásba, a látványból a látomásba váltanak át, s ahogy a táj elemei egybeolvadnak, úgy az idő határai is összemosódnak.

Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor szerelmi lírája után Vajda verseiben jelent meg az új élet másfajta nőtípusa: a démon, a szabadabb erkölcsű társasági hölgy, a bukott nő, a züllésbe taszított lány (latinul: *perdita*). Gina, a nagyravágyó lány nem akart a költő hitvese lenni, így lett Vajda számára a reményektől, örömtől, boldogságtól megfosztó világ jelképévé: *Gina emlékének* (1856–1860). Magyar irodalmunk nevezetes alkotása a *Húsz év múlva* (1876), az emlékező szerelem jelképe, „ritka remekmű, mely egy egész élet drámáját tudja belezárni néhány tömör és mégis áttetsző, könnyed kristályába (Komlós Aladár: *A magyar költészet Petőfítől Adyig*. Gondolat, Budapest, 1959. 205.). „Mint a Montblanc csúcsán a jég, / Minek nem árt se nap, se szél, / Csöndes szívem, többé nem ég; / Nem bántja újabb szenvedély.”

Vajdának is megvan a maga, hazát sirató költeménye: *A virrasztók* (1857), keserűbb, kiábrándultabb, csüggettegebb verse, mint Tompa Mihály csupa szemrehányás allegóriái.

Talán ezért is nevezte „*Montblanc-ember*”-nek, „*szent elődjé*”-nek az a fiatal újságíró, költő, aki 1901-ben írta el az alábbi sorokat: Az *Alkotmány* szörnyű váddal vádolja meg a zsidóságot. Szörnyebbel a rituális vádnál is. Hitelesen kimutatja, hogy az elmúlt iskolai éven Magyarország középiskoláiban 12779 zsidó gyerek tanult. Rettenetes szám ez — írja a kedves lap — az összes tanulók 22,64 százalékát képezik és szám szerint csak a katolikusok haladják túl, ágostai evangélikus, református görög: mind kevesebb van a zsidónál. Tejes mértékben meg tudjuk érteni s méltányoljuk is az *Alkotmány* keservét. Csak azt nem értjük meg, hogy ebbe a keserűségbe némi öröm nem vegyül. Ha tudniillik a *zsidó gyerekek* nem akarnak és nem fognak *buták* maradni, az *Alkotmány* híveinek meg lesz az az elégtételük, hogy nem lesz egy zsidó kollegájuk sem. Néppárti privilégium lesz a butaság.” (Ady Endre: *A zsidógyerek bűne*. 1900. okt. 23. In: *Vallomás a patriotizmusról*. AIMK. Bukarest, 1957. 18.)

Ady Endre

a szerzője ennek a maró gúnnyal teli cikknek. *Ady Endre* (1877–1919), költő, újságíró, a századelő szellemi és irodalmi megújulásnak „faltörő kosa” — ahogyan magát nevezte, aki történelmet tanított versben és prózában egyaránt, „egy nemzet sorsát és végzetét hordozta magában” (Móricz Zsigmond).

Anyanyelvoktatásunk egyik híres intézményében, a Wesselényi Miklós alapította zilahi Református Kollégiumban tanult, s 1903-ban, nyolc évvel az érettségi után járt újra Zilahon, amikor már szép új épületet kapott a régi „schola”. Ekkor írta az alábbi sorokat: „Itthon vagyok.(...) Az új palotát a régi, tisztos kövek helyére rakták. A Wesselényi-kollégium új palotája ez. (...) Hol vannak a régi falak? Azokhoz a falakhoz jussom van. Azok a falak az én lelkem egyik része. A nagyobbik része. Hiába is akarnék szabadulni. Az én lelkemet itt formálták e cifra falak helyén. Aki vagyok, a négy zilahi esztendő által vagyok” — vallotta, s megtoldotta a *Vén diák üdvözlője* (1908) című versével: „Zilahra menjen ez a félig-síró, / Félig vidor ének. / Vén, kóbor diák küldi könnyek között / Az ősi Schola főmagiszterének... / S én jó mesterem, szeretném a kezed / Áldva-átkozva, sírva megcsókolni” — üzenté hajdani tanárának, *Kincs Gyulának*, aki a diák Adyt költővé bérálta, első versét közölte a *Szilágyban*. S hajdani scholájának más versében is üzent: „Én iskolám, köszönöm most neked, / Hogy az eljött élet-csaták között / Volt mindig hozzám víg üzeneted. / Tápláltad tovább bennem az erőt, / Szeretni az embert és küzdeni / S hűn állni meg Isten és ember előtt” (Üzenet egykori iskolámba /1914/).

A magam és az eddigi diákjaim nevében is üzenhetjük mi is Adyval iskolánknak, tanárainknak, erdélyi iskolarendszerünknek: *bála, köszönet, bússág, hit és szó és tettek...* Mert *iskolánktól megkaptuk a harcos élet titkát*. Mi is üzenhetjük a vendiákoknak: erő, kitartó küzdelem, és üzenhetjük a „mindig újak”-nak: *bátorság, harc, nemes eszmék*. Többsíkú és összetett az *Üzenet...* időtényezője is: Az iskolában eltöltött négy esztendő, az üzenet megszületéséig elmúlt tizenöt év, a vers megírása óta elszaladt, egyre szaporodó iskolai évek, és a „mindig újak” éve, amelyek a végtelenbe nyúlnak. Ezeket a gondolatokat próbáltam átadni volt diákjaimnak, amikor ezt a költeményt tanultuk, amikor Zilahon, a kollégium előtti Adyszobornál elszavaltuk a mi üzenetünket is Ady szavaival. Elmondtuk a *Proletár fiú verse* (1909) és az *Ifjú szívekben élek* (1917) című verseit is, s Adyfalván (a hajdani Érmindszenten) pedig verscsokor-összeállítással tisztelegtünk a szülőház és a nagy költő előtt. Felolvastuk *A különféle diák-urak* (1907) c. cikkét is, amelyben a korabeli iskolásokról szól: „...begyűk tele van az iskola hazafias frázisokkal, olvasmányokkal, verseivel.” S természetesen *Az Értől az Oceánig* című versét is ott az Ér partján idéztük fel. „Az Ér nagy, álmos, furcsa árok, / Pocsolyás víz, sás, káka lakják. / De Kraszna, Szamos, Tisza, Duna / Oceánig hordják a habját. // S ha rám dől a szittyá magasság, / Ha száz átok fogja a vérem, / Ha gátat túr föl ezer vakond, / Az Oceánt mégis elérem. // Akarom, mert ez bús merészség, /

Akarom, mert világ csodája: / Valami az Értől indul el / S befut a szent, nagy Océánba.”

Ady tudatában volt küldetésének, tisztán látta, mi következik, mint a viharmadár, érezte a közelgő veszedelmet, s riadt vijjogással akarta öntudatra ébreszteni a nemzet vezetőit. Azt a hatalmas ellentétet próbálta feltárni, megmutatni, tudatosítani, amely az *ezer esztendőös birodalom* és a *Hét krajcár* világa között feszült, s két-ségbeesetten kellett tudomásul vennie, hogy szava pusztába kiáltó szó!

Hírlapírói munkássága: írásai a maguk nemében remeklések, reflexióit mindig a hírekhez fűzi. Már 1901-ben így írt: „Magyarországon hazafias dolog a németet, szerbet, román, tót szidni. Így van? Ha így van, én ünnepélyesen kijelentem, hogy nem vagyok hazafi. Én minden fajt, nyelvet, vallást, meggyőződést és jogot tisztellek, extra és intra Hungariam.” (*Tanulmányok*, 1901.)

Ugyancsak 1901-ben az [*Olvasták Önök*] kezdetű cikkében az öreg Ungár esetről számolt be, akinek milliomos lányát egy kopott firtli, egy dzsentrí gyerek elszöktette. Az apa látszólag beleegyezett a házasságba, azonban az összegyűlt násznépet kidobta a házából. Mikszáth Kálmán ezt az esetet dolgozta regényé *A Noszty fiú esete Tót Marival* című művében.

„Egy budapesti lap ezzel az esettel azt látja igazolni, hogy a zsidóság *nem akar beolvadni*. Hogy a kakas csípje meg. Nem is volna rossz. Mokány Berciék jól gondolták ezt az összeolvadást.

I. Fenntartatik a régi kedvezmény, mely szerint a szép zsidó asszonyokkal szemben nem vagyunk antiszemiták.

II. Azok a gazdag zsidók, akiknek leányaik vannak, tartoznak őket elszegényedett, nyakig adósságban úszó kaszinógavallérokhöz férjhezadni.

III. Ellenben azok a gazdag zsidók, akiknek nincsenek leányaik, vagyonukkal egy szervezendő „Középosztály restauráló egyesület” pénztárát gyarapítják.

IV. Akik kellemetlenek, azok kötelesek kivándorolni.

És így tovább. Így gondolják sokan az összeolvadást. De összeolvadni a munkában, a haladás-vágyban, a közös célokban? Ez nem ízlik még mindig a magyar úri gyomornak.”

1902-ben pedig javaslatot fogalmaz meg: „Megöl bennünket a *betű*, a *vasút* meg ez a sok zsidó, aki folyton ösztökél, hogy menjünk *előre*. Fel a sallanggal, fringióval szentelt olvasókkal, kártyákkal, kulacsokkal, agarakkal, versenylovakkal és ősökkel! Menjünk vissza Ázsiába!” (*Menjünk vissza Ázsiába*, 1902.)

1906-ban *Angol. vezényszó* című cikkében újabb keserű-ostorozó hangon írja: „Csodálatosan kezd a kultúra virulni a Kárpátok alján... Egyszerű koldus emberek a kalendárium és biblia helyett angol nyelvtant olvasgatnak... Mert készülnek Amerikába. Itthon tudniillik kevés embernek van joga és módja élni. Még boldogok, akik olvasni tudnak. Igazán kellene valamit tenni Magyarország analfabétáiért. Ha olvasni fognak tudni, sokkal hamarabb ráveszik magukat a kivándorlásra...”

Ady publicisztikájában arra is figyelmeztet, hogy Erdélyben, az erdélyi fejedelmek, pl. Bethlen Gábor, nagy figyelmet fordítottak a népoktatásra, a könyvnyomtatásra. *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* (1905) című cikkében írta: „Sejtellem-ösvények vezetnek keresztül a Királyhágón... léptem a Királyhágó erdőit tapossák, s nem érzem magam Julián barátának, aki visszavágyik Nagy-Magyarországba. Szegény Nagy-Magyarország, talán sohasem is volt, csak Erdély volt mindig, Transzilvánia, Erdőelve... Erdély állam volt, az önmagáé volt ezidőben, ... csak az erdélyi Magyarországon maradhatott meg az, amit keresünk... Neki volt Fráter Györgye, ki tudta, hogy kell a törökkel bánni s távol tartani tarkónktól a simogató német kezét... És Erdély látott elsőnek mélyen be Európába. Jött a nagy égszakadás, jött a protestantizmus és Erdély odakapcsolta magát Európához, lelkébe engedett mindent, ami jött, s produkálta a legmerészebb és legmagyartalanabb produkciót: az egészen újat. A nagy Kultúrvolk a Rajna mentén még égette a zsidót, a dominikánus véredek csaholtak mindenütt Nyugaton, Erdélyben... ki merték mondani, hogy az emberek hite pedig az ő dolguk. Innen indul meg magyarok rajzása már előbb nyugati scholákra... Bethlen Gábor itt teremt az oláh parasztnak irodalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúremlő, Szenci Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy világért sem. Itt terem az első asszonyíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény de szűz és erős magyar nyelvnek századokra. Descartes Erdély révén jut keletre, Comenius Amost egy erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időből a skótokkal... Itt születik Wesselényi, Kölcsey, s itt keresi a megvigasztaló kultúrára legalkalmasabb magyart a magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc... Ha száz évvel hátrább cammogunk és újat nem tudunk adni, hacsak ha nem antikulturálisat, mi lesz velünk? Nem elég, ha vannak Apáczai Csere Jánosok, ha nem mély a néplélek... Csak mi agyunk azok, akinek nem jutott a nemesebb fajok szükséges szenzibilitásából? Erdély mást bizonyít, próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet...”

S egy év múlva, 1907-ben már a *Mezőcsát megy Amerikába* c. cikkét is megírta...

Ady tiszta történelemlátása, népének, népünknek, anyanyelvünknek féltése íratta meg 1914-ben a *Magyar és román* című, Octavian Gogának küldött levelét: „Magyar szól a románhoz, rét az erdőhöz, de patrióta a patriótához, ember az emberhez és poéta a poétához... Nincs egy leheletnyi kicsi magyarázata annak, hogy ti most ugyanazt csináljátok, amivel már nagyapáitok már olyan kétségbeesetten póruljártok? Ti, véres-keserű lázadók alig föltápáskodott utódjai, összeálltok, persze megint Bécs biztatásával, hogy a küszködő magyar radikalizmusnak, nemzetvédelemnek, demokráciának és szabadságharcnak gáncsot vessetek...” Figyelmeztette barátját, hogy „kihagyjátok a népet, a népeinket az úri hidas-magas egyezés”-ből, s hogy „Iancut, ezt a ragyogó, poétás, forró, nemes néptri-bunt élete vége felé tébolyította meg élete zátonya, szörnyű csalódása...”

Az is természetes, hogy Ady verseiben is a nemzeti vakság, a birodalmi szédülés korában *összefogást hirdetett a nemzetiségekkel*: „Dunának, Oltnak egy a hang-

ja, / Morajos, halk, halotti hang. (...) Mikor fogunk már összefogni? / Mikor mondunk már egy nagyot, / Mi elnyomottak, összetörtek, / Magyarok és nem magyarok?” (*Magyar jakobinus dala*, 1908)

Ady a maga kora magyar valóságából, társadalmából építette fel költői világát is. A belső világára összpontosított, a saját látomásaira figyelve érzékletes képekkel, természeti és társadalmi jelenségek révén alkotott, költészete a szecessziós-szimbolista jelképekkel összefüggő biblikus, antik és magyar kultúrtörténeti célszövegek lírai rendszere:

Látomásszerű versek: A költői én és a külvilág sorsszerű ellentéte: *A magyar Ugaron* (1906), *A Hortobágy poétája* (1906), *A Tisza-parton* (1906).

A kultúrálatlan magyar világ szembesítése Párizssal: *Páris, az én Bakonyom* (1907).

Létharc-versek: A költői és kozmikus méretű küzdelem hőse: *Harc a Nagyúrral* (1905), *Az ős Kaján* (1907).

Léda-versek: Rejtélyes szerelem, ambivalens érzetek: *Héja-nász az avaron* (1905), *A Szajna partján* (1906), *Elbocsátó szép üzenet* (1913).

Élet-halál versek: *Párizsban járt az ős* (1906).

Istenes versek: A költő támaszkereső lelki szükséglete, ellentmondásos Istenkép: *Az Illés szekerén* (1909), *Menekülés az Úrhoz* (1917).

Forradalmi versei: *Az Illés szekerén* (1909), *Dózsa György unokája* (1906), *A grófi szérűn* (1907), *A hadak útja* (1908), *A tűz csibolója* (1912), *Robanunk a forradalomba* (1912), *Magyar jakobinus dala* (1908).

Magyarság-versek: *Az ős Kaján* (1907), *Nekünk Mohács kell* (1908), *Az én magyarságom* (1908), *A föl-földobott kő* (1909).

Verseiből a nemzetföltés szól, vállalja a magyarságát erényeivel, hibáival együtt.

Kuruc-versek: *Esze Tamás komája*, *Bujdosó kuruc rigmusa* (1909).

Csinszka-versek: *Órízem a szemed* (1916), *De ha mégis* (1918).

A háború idején apokaliptikus költői világ: *A mesebeli János* (1914), *Ember az embertelenségben* (1916), *Emlékezés egy nyár-éjszakára* (1917), *Krónikás-ének 1918-ból*.

Utolsó küldetés: *Üdvözlét a győzőnek* (1918. november).

Ady „új időknek új dalaival” jött, s amíg új idők lesznek, addig Ady új dalai régieknek számíthatnak ugyan, elavultaknak — soha (Szilágyi Júlia). Életében, de halála után is óvták a fiatalságot Tőle, a „hazafiatlan”, az „erkölcstelen” verseitől. De költészete ismét nemzedékeket állít sorompóba, mert a klasszikusok sorsa, hogy olyan szenvedélyeket lobbantsanak fel, mintha még maguk is lobognának, élnének. S ha kortársai tudnak maradni minden kornak, akkor minden nemzedék a maga tapasztalata, életérzése, gondolata és indulata szerint faggathatja őket. Anyanyelvoktatásunk történetére gondolva a reformációra, a társadalmi haladásnak erre a roppant jelentőségű pillanatára gondolhatunk. A reformáció kiállása az anyanyelvűség mellett, a magyarság (és nem csupán a magyar nép) számára a közérthető ígéhirdetést jelentette, a zsoltárok éneklése csak társult hozzá, s oktatásun-

kat is megszabadította a latin egyeduralma alól, de egyben paizs is volt a Habsburg németesítő törekvéseivel szemben. Ady költészetében csodálatos visszhangra talált a bibliafordítások messze hangzó nyelve, s az Ó- és Újszövetség, a maga hőseivel, példázataival, az egyetemes emberi helyzeteknek, a helytállásnak költői szépségű forrása lett. A költő éjjeliszekrényén a Biblia a szülőföldet képviselte: az anyanyelv székesegyházát, oltalomként, ihletforrásként.

Ady költeményeinek megismertetését mindig azzal a gondolattal zártam, hogy talán egy picit tanítványaim lelkében is megvalósult az a hit, amelyet oly szépen fogalmazott meg a költő: „Ifjú szívekben élek s mindig tovább, / Hiába törnek életemre / Vén huncutok és gonosz ostobák, / Mert életem millió gyökerű. (...) Nem ér föl már szitkozódás, pizok: / Lyányok ifjak szívei védenek.”

Móricz Zsigmond

Ady Endre programját valósította meg prózában, a Nyugat első, nagy nemzedékének tagja, a XX. század első felének egyik legjelentősebb prózaírója *Móricz Zsigmond* (1879–1942), akinek a novellái prózába öltöztetett Ady-versek, s ezért is üdvözölte oly széles közvélemény. S maga Ady is: „Alig bírom a ceruzámat fogni, hogy Móricz Zsigmondot össze ne égessem toلولó, nagy, forró szavak, képzelgések hirtelen forróságával... Ilyen a mi fajtánk..., Hajduszélen, Biharszélen, Szatmárban, Szilágyszélen él... Ez a tájék Magyarország dagasztó teknője..., a mi fajtánkból jött most megint, íme egy Móricz Zsigmond, aki *egyedül fölér egy forradalmi szabadsapattal...*”

Móriczban megvolt Jókai Mór áradó mesélőkedve, Mikszáth Kálmán anekdotázó hajlama, de novellái, regényei az eseményeket összesűrítő drámák, szereplői a magyar falu, a magyar vidék lakói, népe. Édesapja felfele törekvő kisparaszt, édesanyja papeány, mindketten ragaszkodtak gyermekeik gondos neveléséhez, iskoláztatásához, s az édesapa mindennel megpróbálkozott, hogy a szükséges pénzt előteremtse. Debrecen, Sárospatak, majd a Kisújszálláson letett érettségi után helyettes tanár lett a fiatal Móricz. 1903–1908 között Szatmár megyében a Kisfaludy Társaság megbízásából népköltészeti gyűjtőúton járt. „Kimeríthetetlen mondanivaló duzzadt bennem, és 25-30 év alatt nem fogyott ki az a tarisznya, amit ott, akkor töltöttem meg, mohó kapzsisággal, a népéletének mindenféle anyagával” — vallotta később.

Sikert hozó novellája 1908-ban jelent meg a Nyugat hasábjain, s elbeszéléskötetének a címéül is ezt választotta: *Hét krajcár* (1909). Ebben a népmesei hangulatú, a mesékbe illő szegénységet bemutató novellában „egyszerre láttatni könnyet és mosolyt, tragédiát és idillt” — véli Czine Mihály. Az általános iskolai tankönyveinkben is szereplő írás megtanításakor kitérünk arra, hogy a meseszám egyben szimbólum, hogy a hiányzó, hetedik krajcárt a koldus adja, Móriczék tehát szegényebbek a koldusnál is. Mintha a szegénység hétfejű sárkányával hadakoznának, s a sárkány győz! Meselem a krajcár is — kevés pénz! —, a kifogyhatatlan

kincsesbánya, a terület asztalkám, a pénzecskék megszemélyesítése, a csigabiga csalogató, a megmentő, de alamizsnájával később érkező koldus...

Móricz újszerű ábrázolásmódja, naturalista elemekkel ötvözött realista képei, a falu társadalmi rétegződését bemutató novelláiba anekdotikus elemek is vegyülnek. Élőbeszédszerű stílusában vallomásos líraiság, népnyelvi és archaikus hatások váltakoznak. Regényei: *Sárány* (1910), *Isten háta megett* (1911), *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* (1914) (Kalotaszegen, Sztánán tett látogatás nyomán írta), *A fáklya* (1917), *Légy jó mindhalálig* (1920), *Tündérkert* (1922), *Pillangó* (1924), *Kivilágos kivirradtig* (1924), *Úri muri* (1927), *Rokonok* (1930), *A boldog ember* (1935), *Erdély* (1935), *Életem regénye* (1938), *Árvácska* (1941), *Rózsa Sándor* (1941).

Ez utóbbi, trilógiának tervezett regénye „riasztólövészként csattant az éjszakában” — fogalmazta Czine Mihály, „a magyar nép ellen indított vad háborúban ilyen riadót magyar író eddig nem fűjt.” (Nemeskürty István, 1983. 864.)

A debreceni kollégiumban eltöltött diákéveket rajzolta meg a *Légy jó mindhalálig*-ban, a gyermekkor érzéseivel, a szeretetre vágyás tisztaságához, a csalódottság fokozott élményeihez tért vissza — itt keresve a felnőttvilág rosszaságának magyarázatát. A mű gyermekregény. Egy jószándékú, jól tanuló, de az alsóbb néposztályból a kollégiumba vergődött kislány alaposan végigpofoz az élet, közelebről az iskola és közvetlen környezete, „Nyilas Misi alapérzése a félelem... olyan, szinte már magatartássá változó érzélem, amelyet a gyermek osztályhelyzete szül, az tartja fenn, indokol mindvégig” (Nagy Péter: *Móricz Zsigmond*).

A közösségben gondolkodó Móricz legégetőbb fájdalmát írta bele: Milyenén nevelik az ifjúságot, amely átveszi majd az idősebbektől a vezetést, pontosan, ki a felelős azért, hogy ilyen lett az az ifjúság, amely 1931-ben már vezetést átvállalt középnevezdeknek számít? A válasz: A nemzet közszelleme volt béklyóban, s ez olyan destruáló hatással volt az egész világra, hogy az új generációk már úgy nőttek fel, hogy akarat nélküli engedelmes szolgái legyenek a hatalomnak — fogalmazta meg Kántor Lajos (1968. 47.)

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem példája erősíthette Móriczban azt az elképzelést, hogy a régi „történelmi osztály tehetséges, jobbra hivatott embereitől lehet esetleg elvárni az ország felvirágoztatását. Mikszáth hősei (Katánghy Menyhért, Noszty Feri) még úri svihákok, Móricz kiemelkedő hőseiben nagy, előremutató tervek lobognak, de a legjobbak sorsa a bukás. A teljes kiábrándulás, az illúzióvesztés regénye a *Rokonok* (1932). Móricz szerint *Magyarország a rokonok és panamák lápvilága*, amelyben el kell merülnie még a legbecsületesebb szándéknak is, nincs a vezetők között egyetlen igaz, a nép ügyét felkaroló ember sem (Mohácsy Károly, 1994. 269.).

Középiskolai irodalomtörténeti tantervünk alapján ismertettük meg diákjainkkal a *Barbárok* (1931) című, a mai fiatalokra is döbbenetes hatású novellát. A történet folklórgyökereit is felkutatjuk a téma és a rokonság alapján. Moldvában és Háromszéken ismert ballada: *A megölt pásztor — Szép fehér pakulár* (Kallós Zoltán, 1977. 84.), de a román órákon megismert *Miorița (A báránkyka)* című román nép-

balladát, valamint *Mihail Sadoveanu: Baltagul (A balta)* című regényét is megbeszéljük. Kitérünk a novella nyelvi világára is: Móricz néhány hangalakkal (*vót, gyiin*), a népi szókinccs szavaival (*fogdmegek, eldarvazott*), szókapcsolásaival (*ladikos embert lett, az áttette*) hiteles népi nyelvet tudott teremteni. „Csoda ez a nyelv — írta Kosztolányi Dezső —, a gondolatok sajátságos, utánozhatatlanul-keleti tagolása, a szavak ázsiai tempója, s messze-messze muzsikája, a pusztai emberek alanytalan korcs mozdulata... Csoda ez az egész így együtt, mert szándék és beteljesülés, betű és lélek, természet és művészet eggyé válik...” (Kosztolányi Dezső, 1958. 179.)

„Barbárokról” szól az *Árvácska* (1941) című remeke is, amely már nem csupán „híradás”, itt már kétségbeesett, tehetetlen sikoly tör fel az író lelkéből, midőn egy 7-8 éves lelenckislány embertelen sorsának néhány évét választotta. „Rém-történet — írta *Halász Gábor* a *Magyar Csillag* emlékszámában (1942. október 1.) —, amennyire ballada is, s az is, hogy az író tudatosan közelít a költészethez, amikor fejezetek helyett *zsolttárokra* tagolja. A zsolttárokban a mélységekből a magasságba kiáltó szenvedés jajszava hallatszik, a megalázottak és kiszolgáltatottak ószövetségi imája, az Istenhez kiáltó próféták hangja” (Mohácsy Károly, 1994. 172.). Az egymás mellé rakott epizódok, az emlékezetből felidézett vagy véletlenül felmerült élethelyzetek a kislány szenvedéseinek színterei, iskolába nem jár, írni-olvasni nem tud, a helyes artikulációt sem sajátíthatta el, pöszén beszél, szókinccse beszűkül, hiszen mást se hall „kedvesanyámtól”, mint: kettéhasítlak, fene rájja le a húsodat, no te mocskok, kitaposom a beledet... A kislánynak még neve sincs, Csörének szólítják, majd megtudja, hogy hivatalosan bejegyzett neve: *Ál-lami Árvácska*. A korabeli magyar állam a lehető legembertelenebb módját választotta a gyermekek támogatásának, nem az anyának adták a pénzt, hanem „vállalkozónak”, aki a Gyermekligától kapott havi nyolc pengőt és az évente kapott rend ruhát elfogadja, mert a pénzből futja a disznóhizlalásra, a ruhát pedig saját gyerekei hordhatják el. Csöre pedig meztelenül őrzi a disznót... A jelképes tisztító tűz ebben az írásban is fellobban, „elmúlt a rosszaság és elmúlt a kegyetlenség. Minden békés lett, átalakult, másfajta valamivé az egész élet. A nyelvekből üszök lett, s a sértegetésekből füst és pára.”

Középiszólás tanítványaimmal mindig Ady versével búcsúztunk Móricz Zsigmondtól: „Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz / Súrlódjék ez írás Móricz Zsigmond úrhoz. (...) Ma te vagy (...) Nyugat csapatjának leleti zászlaja. / Mi nagy csatázásunk nagy igazolója (...) S ha a Lehetetlent nem tudtuk lebírni, a / Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni.”

A háború, az esztelen vérontás ellen tiltakozva 1916. március 26-án, a Nyugat zeneakadémiai matinéján együtt szerepelt Ady Endre, Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes. Itt olvasta fel a *Húsvét előtt* című nagy hatású háborúellenes, szabadversre emlékeztető rapszodiáját: „Ó, béke! béke! / legyen béke már! / legyen vége már! (...) egyik rész a munkára, / másik rész a temetésre: / adjon Isten bort, búzát, / bort a feledésre!” az egyik résztvevő, a költő: *Babits Mihály* (1883–1941).

Babits Mihály

A XX. század eleji modern, a népnemzeti irányzatot felváltó, esztétikai tekintetben magas szintű irodalom kiemelkedő alakja, akinek lírája gondolati-filozófiai mélységű, a töprengő, kérdező és kételkedő eszmélkedés jellemző rá.

Babits Mihály bölcsészhallgató volt, majd Baján a cisztercita gimnáziumban és Szegeden az állami reáliskolában helyettes tanár, s 1908–1911 között kinevezett magyartanár „a világ végén”, a történelmi Magyarország délkeleti csücskében, Erdélyben, Fogarason, ahol az osztályában román diákokat is oktatott magyar irodalomtörténetre. „Úgy éreztem magamat, mint Ovidius, amikor Tomiba készült” — írta barátjának, de a fogarasi évek alatt sokat olvasott, művelődött, alkotott. Pestre kerülve a Nyugat munkatársa és a Baumgarten-díj kurátora.

Sokműfajú szerző. Világirodalmi és lélektani olvasmányai nyomán született meg *A gólyakalifa* (1916) című regénye, családragénye a *Halálfiái* (1927), de görög, római, német, francia, angol és olasz műveket is fordított. Balassi, Petőfi és Arany költészetéről írt esszéit ma is ajánljuk tanítványainknak. Olvasmánynapló, beszámoló egy rendkívül kultúrált, biztos ítéletű ember olvasási élményeiről *Az európai irodalom története* (1934) című munkája.

Lírával ötvözött elbeszélése a *Jónás könyve* (1938), benne azt kutatta, mit tehet az író, a művész a barbár erők ellenében. A *bibliai történet* mögé rejtett *szellemi ön-életrajz* egyben *önvallomás* is, kívülről szemléli önmagát, s önarcképét Jónás személyében festette meg. A *küldetésstudat* emelkedett pátosza mellett ironia is jelen van, sőt a groteszk humor is. „A szó tiéd, a fegyver az enyém. / Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem” — zárja le a vitát az Úr, és Jónásnak rá kell eszmélnie, hogy nem az ítékezés az ő kötelessége, hanem a bátor harc minden embertelenség és barbárság ellen, még akkor is, ha „gyöngye fegyver szózat és igazság”, s ha a küldetés esetleg komikus és eredménytelen.

Tanítványaim figyelmébe ajánlottam Babits Mihály *A stílus gazdagsága* (1910) című rövid írását is: „Ismerj meg idegen nyelvet is, hogy jobban gondolkozhass a magadén. De csak a magadén gondolkodjál, ha azt nem akarod, hogy gondolkodásod roskatag legyen, mint a felemás kövekből épített ház. A saját köveid gyűjtsd, a magad bányáiból: e bányák nemzedet nagy költőinek művei. Elsősorban annak, aki leggazdagabb szóban és gondolatban, aki legjobban tudott magyarul. A *Toldiból* többet tanultál magyarul és magyarul gondolkozni, mint talán minden más könyvedből együttvéve. Most azt hiszed, hogy nagyon ismered és nagyon szereted: olvasd el mégegyszer és látni fogod, hogy nem ismerted és nem szeretted eléggé. Olvasd addig, míg minden kifejezése, minden szava lelkednek egy részévé válik, kitörölhetetlen, elveszthetetlen kincseddé. Stílusod gazdagodik, a stílus gazdagsága a gondolat gazdagsága.”

Babits költészetét diákjaimmal az esztétikum, a tehetség és műveltség egységéként próbáltuk meghatározni, nevét a Nyugat értékrendjével azonosítottuk. *Kosztolányi Dezső* véleményét is megidéztük Babits nyelvéről: „Önnek a kezében nem csak

kőműves eszköz a nyelvünk, de maga is alkotás”. Nemes Nagy Ágnes szerint: „a nagy Nyugat-hegylánc egyik fő orma, a vízvázalató hegysoré, mely a századelőn gyűródött fel a magyar irodalomban, amelytől számítva másfelé folynak a folyók. És talán a legtöbb folyó a Babits nevű hegytől ered...”

Juhász Gyula — Tóth Árpád

Középiskolai tantervünkben szerepel a tragikus sorsú költő, *Juhász Gyula* (1883–1937) verseinek a megismertetése, aki az impresszionizmus művelője volt, lírájának alaphangja a mélabú, a rezignált bánat. Költeményeinek jelentős része az *Anna-versek*. Szerelmének nem volt élmény-alapja, a költő egyre távolodó emlékeiben légiesült-finomult Anna alakja dallá, költészetté, halhatatlan múzsává. A *Milyen volt...* (1912) a szerelem elmúlásának fájó érzése. Természeti és szerelmi emlékek kölcsönösen erősítik egymást: a táj olyan szép, mint Anna, s Anna olyan szépséges, mint a táj. A vers mellé midig felolvastuk a *Szavak* (1934) című versét is: „Szavak, csodálatos szavak. / Békítenek, lázítanak. // Eldöntenek egy életet, / Följárnak, mint kísértetek. // Szárnyalnak, mint a gondolat. / Görnyedve hordnak gondokat. // Világot jelentenek, / Meghaltál, ha már nincsenek. // Dalolnak és dadognak ők, / Gügyögnek, mint a szeretők. // Ölnék és feltámasztanak. / Szavak, csodálatos szavak.”

Az impresszionista költészet egyik mintadarabjaként tanítjuk *Tóth Árpád Körüti hajnal* (1923) című versét, amely a pesti táj ébredésének három mozzanatát ragadja meg: a derengő, színeket kioltó szürkéseget (*Vak volt a hajnal, szennyes, szürke...*), az első fény felragyogásának néhány perces bűvöletét (*kigyúlt / A keleti ég váratlan zsarátja...*), majd a nappali élet kijózanító varázsát (... *indult a józan robot...*). Tóth Árpád fiatalon halt meg, s szomorú életéből fakasztotta mégis a másokat vigasztaló művészi szépséget. *Babits Mihály* szavaival: „*Ha volt valaha ötvös-művésze a magyar versnek, ő az.*”

Gyermekkönyv...

Magyar irodalmunk egyik legszebb gyermekkönyveként oktadjuk *Karinthy Frigyes* (1887–1938) *Tanár úr kérem* (1913–1916) című művét. Arról szól, hogy az iskolapadból még alig kikerült író, azt a valaha vágyott felnőttiséget, amelyről hatodikos korában annyit álmodozott, úgy élte át, mint valami kellemetlen és tökéletlen álmot, s most boldogan ébred fel a VI. B. álom-valóságában. Újra beleéli magát — de már felnőtt, kiábrándító tapasztalataiból okulva — az elveszett ifjúságba, a visszatekintő emlékezetben megszépült, boldog diákévekbe, a szorongások, a félelmek, az örömek és vidámságok ritmikusan visszatérő világába, egy-egy gyöngge, de mégis törekvő, jóindulatú, szorongatott helyzetében is ábrándokat szövögető tanuló szemével láttatja az iskolában történeteket.

Nem szerepel a tantervben, de egy-egy osztályban megismerttettem *Karinthy Frigyes*nek a felvilágosodás hagyományaihoz és mindenekelőtt Swifthez kapcsolódó nyelvkritikáját, amelyben *a nyelvet mint az igazság és hazugság közös forrását bírálta*. Karinthy az emberi jogokat védelmezte a *Felicia*-ban (1935): „E törvény szerint halálbüntetéssel sújtandó rangra és állásra való minden tekintet nélkül az olyan államférfi, aki valóságos dolgokról és állapotokról beszélve vagy írva, képekben fejezi ki magát, vagy hasonlatokkal magyaráz meg valamely közérdekű kérdést vagy követendő eljárást... Államférfiúnak halálbüntetés terhe alatt tilos átvitt értelmű szavakat használni, csak számokban és konkrét főnevekből alkotott tőmondatokban szabad kifejezni magát (...) kötél általi halállal büntetendő minden olyan leírt vagy kimondott mondat szerzője, amelyben a többes szám első személynek névmása átvitt értelemben használtatik... például, ha valaki, akár magánember, akár államférfi így fejezi ki magát: „mi szívesen vérezünk”, anélkül, hogy míg ezt kimondja, tényleg véreznék, vagy „mi utolsó csepp vérünkig hajlandók vagyunk” anélkül, hogy a saját csepp vérének felmutatná (...) vagy „mi nem félünk az ördögtől se”, anélkül, hogy az illető azonnal be nem bizonyítaná, hogy ő tényleg nem fél...”

„Szellemes” volt, de nemcsak a szó humoros értelmében. Komoly sorai is szellemesek, mert szó szerint van bennük szellem, teremtő ihlet, eredetiség, így hozta létre a magyar irodalom legkiemelkedőbb *humoros-szatirikus-groteszk* művészi szintézisét, az *Így irtok ti* (1912) című kötetében.

Az új magyarkor anyanyelve

Az 1850–1920 közötti új magyarkor anyanyelvi világáról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy 1849 után a közigazgatás, a bíraskodás és a katonaság nyelve ismét a német. 1856-tól a gimnáziumi oktatás is hivatalosan németül folyik, a bevezetésére ugyan 6 év átmeneti időt adtak. Az egyetemeken németül és újra latinul oktatnak. Tanári oklevelet az 1850-es években magyar anyanyelvű pedagógus nem kaphatott. Temetések és évfordulók adtak lehetőséget az elnémított országnak a tiltakozásra, pl. Vörösmarty Mihály búcsúztatásán, s a Kazinczy-emlékünnepeken. A németesítés elleni küzdelem bástyája a Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum-Egyesület volt. Besegítettek a megújuló folyóiratok, napilapok: *Pesti Napló* (1850-től), *Új Magyar Múzeum* (1850), *Budapesti Szemle* (1857-től), *Századok* (1867), *Magyar Nyelvőr* (1872-től napjainkig), *Népszava* (1872), *Pesti Hírlap* (1878), *Vasárnapi Újság*, *Figyelő*, *A Hét*, *Új Idők* stb.